

İSFAHAN'DA BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI MELİKŞAH VE VEZİRİNE AİT OLAN TÜRBELER

DR. SEPİDEH ŞAN*

DR. ÖĞR. ÜYESİ HAJAR BABAZADEH**

ÖZ

İsfahan'ın Ahmed-Abad veya diğer ismiyle Darü'l-Bettih Mahallesi'nde bir yapının içinde 8 tane mezar bulunmaktadır. Bu mekân halk arasında Nizamü'l-Mülk Türbesi olarak bilinmektedir. Mezar taşlarının sadece dört tanesinde H. 859 (1455 M.), H. 923 (1517 M.), H. 953 (1546 M.) ve 1340 H. (1922 M.) tarihleri ve mezardaki şahısların isimleri yazılıdır. Ayrıca odanın girişindeki mezar taşının ön cephesinde *hace* ve *el-mülk* kelimeleri okunmaktadır ve bu yüzden Selçuklu veziri Nizamü'l-Mülk'e (ölüm H. 485/1092 M.) ait olduğu düşünülmektedir. Diğer taşlarda sadece Kuran-ı Karim'den ayetler ve birkaç beyit şiir bulunmaktadır. Araştırmacılara göre bu mezarlar Sultan Melikşah, eşi Terken Hatun, oğulları Berk-yaruk ve Muhammed ait olmalıdır. Mezar taşlarının üzerindeki yazılan hat üslubu Selçuklu zamanında yapılmadığını göstermektedir ve Safeviler zamanında yenilenmiş oldukları düşünülmektedir. Bu araştırmada tarihi kaynaklar tarandıktan sonra mezarların bulunduğu yapı ve mahal-lede saha çalışmaları yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda mezarların Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah ve ailesine ait olduğu büyük oranda tespit edilmiştir.

* DR. SEPİDEH ŞAN, Sanat Tarihi, Department of Art History, Email: sepidehheiran-pour@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0679-3991, (Makale Geliş Tarihi: 07.07.2021/Kabul Tarihi: 31.07.2021).

** DR. ÖĞR. ÜYESİ HAJAR BABAZADEH, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty Of Fine Arts, Department Of Basic Art Teaching, Email: hajarbabazade@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-2345-6789.

Anahtar Kelimeler: İsfahan, Büyük Selçuklu, Sultan Melikşah, Nizamü'l-Mülk, Mezar.

ABSTRACT

There are several graves inside a building in Isfahan's Ahmed-Abad or Darü'l-Bettih Neighborhood. This place is known as Nizamü'l-Mülk Tomb among the people. Only four of the tombstones have H. 859 (1455 M.), H. 923 (1517 M.), H. 953 (1546 M.) and 1340 H. (1922 M.) dates and the names of the people in the tombs. In addition, the words "hace" and "elmülk" are being read on the front of the tombstone at the entrance of the room, and therefore it is thought to belong to the Seljuk vizier Nizamü'l-Mülk (death H. 485/1092 M.). On the other stones, there are only verses of the Qur'an and a few couplet poems. According to the researchers, these tombs must belong to Sultan Melikşah, his wife Terken Hatun, his sons Berkyaruk bin Melikşah and Muhammed bin Melikşah. The calligraphy style on the tombstones shows that they were not made during the Seljuk period and it is thought that they were renewed during the Safavids period. In this research, after the historical sources were scanned, field studies were carried out in the structure and neighborhood where the tombs are located. As a result of the researches, it was determined that the tombs belonged to the Great Seljuk Sultan Melikşah and his family.

Key words: Isfahan, Great Seljuk, Sultan Melikşah, Nizamü'l-Mülk, Tomb.

چکیده

در محله احمد آباد و با نام دیگر دارالبطیخ و در درون بنایی چند مزار موجود است. این مکان در بین مردم با عنوان مقبره نظام الملک شناخته می شود. در روی چهار مقبره تاریخ های ۵۸۹ هجری (۱۴۵۵ میلادی)، ۹۲۳ هجری (۱۵۱۷ میلادی)، ۹۵۳ هجری (۱۵۴۶ میلادی) و ۱۳۴۰ هجری (۱۹۲۲ میلادی) و اسامی افراد متوفی مدفون در آن نوشته شده است. از طرف دیگر در ورودی اتاق و در جبهه روبروی مزار کلمات خواجه و الملک قابل خواندن هست و به همین دلیل گمان میرود متعلق به وزیر سلجوقی نظام الملک (متوفی ۴۸۵ هجری / ۱۰۹۲ میلادی) باشد. در سنگ های دیگر فقط آیاتی از قرآن کریم و چند بیت شعر دیده می شود. براساس تحقیقات این مزارها باید متعلق به

سلطان ملکشاہ، ترکان خاتون همسر وی، پسرشان برکیارق بن ملکشاہ و محمد بن ملکشاہ باشد. نوشته های روی مزار و اسلوب خط آن متعلق به دوران سلجوقی نبوده و احتمالاً در دوران صفوی مرمت و بازسازی شده است. در این نوشتار علاوه بر مطالعه مراجع کتابخانه ای مرتبط، در محل مربوط به مزارها نیز تحقیقات میدانی بعمل آمده است. براساس این تحقیقات مقبره ها متعلق به سلطان ملکشاہ سلجوقی و خانواده وی می باشد

کلیدواژه ها: اصفهان ، سلجوقی بزرگ ، سلطان ملکشاہ ، نظام الملک ، مزار.

GİRİŞ

Sultan Melikşah, Tuğrul Bey ve Sultan Alp Arslan'dan sonra Büyük Selçuklu Devletinin üçüncü hükümdarıdır. 1055 M. yılında doğmuş olan Melikşah, babası Alp Arslan'ın vefatından sonra 1072 M. yılında resmen sultan ilan olundu. Sultan Alp Arslan ölümünden önce çok güvendiği veziri Nizamü'l-Mülk'ü Sultan Melikşah'a vasi tayin etti (Kafesoğlu, 1973: 1-9). Sultan Melikşah ve dirayetli veziri döneminde Büyük Selçuklu İmparatorluğu en parlak dönemlerinden birini yaşadı. Nizamü'l-Mülk'ün Sultan'dan sonra devletin en güçlü adamı olması etrafında bir hasım kitlesi oluşturdu ve sultan ve vezirinin arasının bozulmasına sebep oldu. Nihayet H. 485 (Ekim 1092) yılının Ramazan ayında iktidarlı vezir Burucerd'in yakınında bıçaklanarak öldürüldü (Ravendi, 1386 hş: 135). Vezir'in ölümünden yaklaşık bir ay sonra 19 Kasım 1092 yılında Sultan Melikşah da Bağdat'ta vefat etti. Kaynaklara göre her iki şahsın cenazesi Selçuklu başkenti İsfahan'a götürüldü ve orada defnedildi. Fakat zamanla ve şehrin gelişmesi ile birlikte mahalleler ve yapılar önemli ölçüde değişime uğradığından dolayı mezarların hangi mekânda yer aldığı tam belli değildir.

Günümüzde İsfahan'ın Ahmed-Abad Mahallesi'nde küçük bir yapı içerisinde 8 tane mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar Selçuklu Hükümlerine atfedilmekle birlikte, mezar taşlarının üzerinde herhangi bir kitabe veya isim yazılmamaktadır. Bu araştırmada Büyük Selçuklu Sultanı ve vezirinin ölüm tarihlerine yakın yazılan kitaplar ve İsfahan'daki türbe yapısı ve içindeki mezar taşları detaylı olarak incelenmiştir.

1. Tarihi Kaynakların İncelenmesi

Büyük Selçuklu Devleti'nin iktidarlı vezirinin H.485 (1092 M.) yılında vefat ettiğini tarihi kaynaklardan öğrenmekteyiz. Tarihi kaynaklara göre Nizamü'l-Mülk'ün mezarı İsfahan'ın Kerran Mahallesi'nde yeşil bir bağın ortasında yer almaktadır. Tecaribu'l-Selef kitabının yazarı (H. 724) Nizamü'l-Mülk'ün ölümü ve defnedildiği mekân hakkında şöyle yazmaktadır (Nahcivani, 1313: 280,281):

“Sultan (Melikşah) Bağdad'a giderken Burucerd'de sofi kılığında bir kişi Hacı'nın yanına gidip bir dilekçe teslim etti, sonra bir bıçak ile ona saldırıp onu öldürdü. Nizamü'l-Mülk'ün ölüm haberi duyulunca orduda bir karmaşa çıktı ve Sultan atına binip askerleri sakinleştirdi. Bu olay H.485 (1092 M.) yılının Ramazan ayında oldu ve o zaman Nizamü'l-Mülk 77 yaşındaydı. Hacı'nın yakınları onun cesedini İsfahan'a götürdüler ve Kerran mahallesinde, ortasından nehir geçen bağın içinde defnettiler. İsfahan halkı bu mekâna Türbet-i Nizam ismi vermektedir.”

Aynı şekilde Hamdullâh Müstevfi-i Kazvînî, Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân) kitabında Melikşah'ın mezarının da İsfahan'ın Kerran Mahallesi'nde bulunduğunu bildirmektedir (Kazvini, 1394 hş: 439). Kerran Mahallesi İsfahan'ın en eski mahallelerinden olup günümüzde Ahmed-Abad ismiyle tanınmaktadır. Yukarıda verilen bilgilere göre Nizamü'l-Mülk'ün mezarı, ortasından nehir geçen bir yeşil bağda bulunmaktaymış. İran Platosunun en büyük nehri olan Zayenderud, İsfahan Şehrini içinden geçmektedir ve yerleşim alanları büyük ölçüde bu nehrin suladığı toprakların çevresinde yoğunlaşmış. Eskiden bu nehirden kanalları ayrılarak şehrin her tarafına su dağıtılmaktaymış. Günümüzdeki türbe yapısının yakınında, Ahmed-Abad Caddesi'nin kuzeyinde bulunan ve kanal, geçmişte Nizamü'l-Mülk'ün türbesinin bulunduğu bahçeden geçtiği ve zamanla bu mekânlar yerleşim alanına dönüşerek türbenin yerleştiği mekândan ayrılmış olduğu düşünülmektedir (Harita 1,2). Ayrıca Nizamü'l-Mülk'ün mezarının bulunduğu yerin kapısının önünde birkaç sene önceye kadar çok yaşlı bir çınar ağacı bulunmaktaymış. 1956 yılında yazılmış olan Tarihçeye Ebniye-ye Tarihi-ye İsfahan kitabında bu mekânda yaşlı bir çınarın olduğunu açıklamaktadır (Nikzad Emir Hoseyni, 1335 hş: 164). Bu çınar yüzünden bu mekân Paçınar Tekye'si ismi ile de tanınmaktadır. Yaşlı bir çınarın bu mekânda bulunması, burada önceden yeşil bir bağ bulunmasına işaret etmektedir (Fotoğraf 1).

Harita 1. Türbet-i Nizam ve Zayenderud Konumu

Fotoğraf 1. Nizamü'l-Mülk'ün Türbesi, Giriş

Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi

Tecaribü'l-Selef'in yazarı Sultan Melikşah'ın ölümünü Bağdat'ta Nizamü'l-Mülk'ün ölümünden yaklaşık bir ay sonra ve H. 485 Şevval ayında (1092 M.) olarak açıklamaktadır. Melikşah'ın cesedi ilk Şuniz isminde bir mekânda defnedilmiş. Sonra oğlu Sultan Mahmut, annesi Terken Hatun ve veziri Tacü'l-Mülk İsfahan'a dönerken Melikşah'ın cesedini de İsfahan'a götürüp Melikşahi Medresesi'nde defnetmişler (Honarfar, 1350 hş: 238).

Mucmel'ut-Tevarih ve'l-Kıyas kitabı H. 520 (1106 M.) yılında ve Sultan Melikşah'ın ölümüne çok yakın bir zamanda yazılmıştır. Kitabın yazarı, Hefayir-i al-i Selçuk ismini verildiği bölümde Selçuklu sultanlarının mezarlarının bulunduğu şehirlerden bahsetmektedir (Mucmel'ut-Tevarih ve'l-Kıyas, 1318: 465).

“Sultan Tuğrul Bey Rey’de vefat etti ve türbesi Rey şehrinde bulunmaktadır. Sultan Alp Arslan Merv’de metfundur Berkyaruk İsfahan’da. Melikşah İsfahan’da yaptırdığı medresede, Sultan Sencer ise Merv’de metfundur. Sultan Mahmut Hemedan şehrinde vefat etti ve İsfahan’da Sultan Muhammed’in mezarının yanında defnedildi. Sultan Muhammed bin Melikşah İsfahan’da. Sultan Tuğrul bin Muhammed Hemedan’da Tüğruliye Medresesi’nde. Sultan Mesut Hemedan’da medresede metfundur. Sultan Muhammed bin Mahmut Tuğruliye Medresesi’nde defnedilmiştir. Süleyman ve Arslan da Hemedan’da metfunlar. Sultan Tuğrul bin Arslan Rey’de Sultan Tuğrul’un türbesinde defnedilmiştir. Ve allahu a’lem ve ahkem.”

Mucmel’ut-Tevarih ve’l-Kıyas kitabının yazarına göre Melikşah dışında Berkyaruk, Muhammed bin Melikşah ve Mahmut bin Muhammed bin Melikşah da İsfahan’da Melikşah’ın yaptırdığı medresede defnedilmiştir. Aynı zamanda Melikşah’ın eşi Terken Hatun H. 487 (1094 M.) yılında vefat etmişti ve onun mezarının da Melikşah’ın mezarının yanında olduğu düşünülmektedir (Honarfar, 1350 hş: 240).

Selçuklu sultanları ve vezirinin mezarının bulunduğu sokak Darü’l-Bettih² ismiyle de tanınmaktadır. 1926 yılında yazılmış olan Risale-i der Tarih-i İsfahan kitabında Melikşah ve Nizamü’l-Mülkün mezarlarının İsfahan Darü’l-Bettih Mahallesi’nde olduğunu açıklamaktadır (İsfahani 1391 hş: 331). Fransız gezgini Jean Chardin (1643-1713) Seyahetname kitabında Darü’l-Bettih Mahallesi’ni böyle anlatıyor (Chardin, 1393 hş: 1663,16664, 1673-1677):

“Darü’l-Bettih Mahallesi İsfahan’ın en kalabalık mahallelerindendir. Bu mahalle içinde bulunduğu Mir Meydanı’ndan dolayı Mir Mahallesi olarak da bilinmektedir. Mahalleye girdiğinde dikkati çeken ilk yapı Sirke Kulesi olarak adlandırılan eski ve yüksek bir kuledir. Kulenin yanında Hatem Beyk Sarayı yer almaktadır... Bunlardan sonra Şehzade Hanım ve Daruge isimlerinde iki hamam bulunmaktadır. Daruge Hamamı’na bitişik olan türbe Şah Hasan’ın kızı Bibi Beygum’a aittir. Ondan sonra Caferiye Medresesi yer almaktadır ve eski olmasına rağmen içinde bulunan renkli çinilerden dolayı çok güzel görülmektedir. Sonra Aşçı Hasan Sarayı yer almaktadır. Bunlardan sonra Darü’l-Bettih Medresesi bulunmaktadır ki mahallenin ismini almıştır... Bu medrese vasıtasıyla Ahmed-

² Darü’l-Bettih kavun evi anlamına gelmektedir. Selçuklu Döneminde bu sokakta meyve (özellikle kavun) pazarı bulunduğu için bu isimle de tanınmaktaymış. (Bkz Mohammadi: 1393 h.ş.: 97).

Abad yehçallarına³ ulaşılmaktadır. Bu yehçahallar Ahmed-Abad Mahallesi'nin yakınında buldukları için Ahmed-Abad ismiyle tanınmaktadırlar."

Yukarıda söylenenlere göre Darü'l-Bettih Mahallesi'nde bir medresenin Safeviler zamanına kadar bulunduğu kesindir. Darü'l-Bettih Medresesi'nin, Melikşah Medresesi'yle aynı olduğu, fakat zamanla tahrip olup yerine başka bir yapı inşa edildiği düşünülmektedir⁴ (Honarfar, 1350 hş: 238). Bu medrese Ahmed-Abad Mahallesi'nin çok yakınında ve iki mahalleyi birleştiren bir konumdaymış. Zamanla Darü'l-Bettih Mahallesi'nden bir sokak dışında bir şey kalmamakla birlikte, medrese yapısının da sadece mezarların bulunduğu eyvan korunmuştur ve günümüzde bu mahalle tamamıyla Ahmed-Abad ismiyle tanınmaktadır.

2. Yapının Tanımı

Günümüzde Nizamü'l-Mülk Türbesi olarak adlandırılan yapı İsfahan şehrinin merkezinde Ahmed-Abad Mahallesi, Pa-Çınar Caddesi, Nizamü'l-Mülk Sokağında yer almaktadır. Yapı XIX. yüzyılda Kaçarlar döneminde yapılmıştır.⁵ Türbe kuzeyde bulunan giriş bölümü, dikdörtgen avlu ve mezarların bulunduğu oda ve önündeki açık bölümden ibarettir (Çizim 1.2.3).

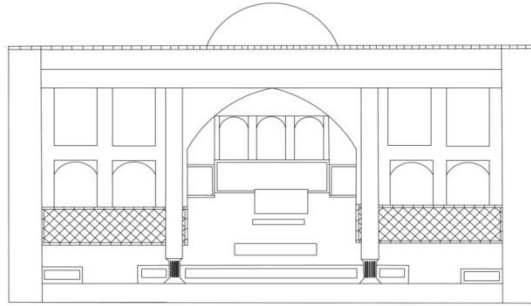
Yapının girişi sokaktan derin sivri kemerli nişin içinde yerleşmiş dikdörtgen biçiminde çift kanatlı ahşap kapı vasıtasıyla sağlanmaktadır. Girişin alınlık kısmında Kaçar Dönemi alçı süslemelerini anımsatan

³ Eskilerde buz üretmek için yapılan binalara verilen isimdir.

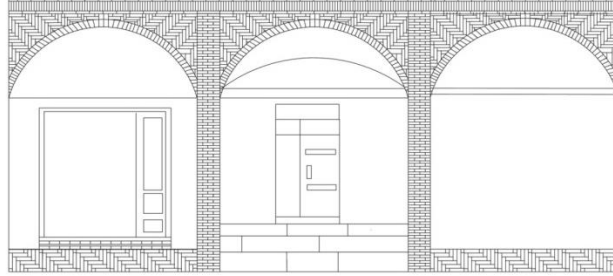
⁴ Kaçar hükümdarları Safevi şahlarına karşı olduklarından dolayı onlardan geriye kalan tarihi binaları yıkıp yok etmeye çalışmışlardı. Bu yok etmelerin başka nedeni ise Kaçar hükümdarlarının batı ile tanışmalarıydı. Batı kültür ve mimarisi etkisinde kalan Kaçar hükümdarları devlet arsalarında bulunan eski yapıları yıktıktan sonra bu yerlere sahip olup kendilerine batı tarzında yeni binalar ve eğlence yerleri inşa etmişlerdi. Mes'ud Mirza Zillü's-Sultan (1850-1918) Kaçar Döneminde 35 yıldan fazla İsfahan'ın valisiydi. Mes'ud Mirza İsfahan'da Safeviler Döneminden o zamana gelen ve büyük oranda hasar görmüş olan tarihi yapıları onarmak yerine yıkmıştır (Pournaderi, 1390 hş, 144,145). Türbet-i Nizam yapısı eski bir medresenin Kaçar Dönemine kadar gelmiş olduğu ancak Safeviler Döneminde onarılmış olduğundan dolayı Mes'ud Mirza tarafından yıkılmıştır. Günümüzdeki söz konusu küçük yapı, mezarların bulunduğu kısımda inşa edildiği düşünülmektedir (Kültür bakanlığı Raporu, 1310 hş.)

⁵ İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivinde bulunan 1932 tarihinde yazılan bir raporda bu yapının Kaçar Döneminde yapıldığı yazılmaktadır. Raporda yazar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

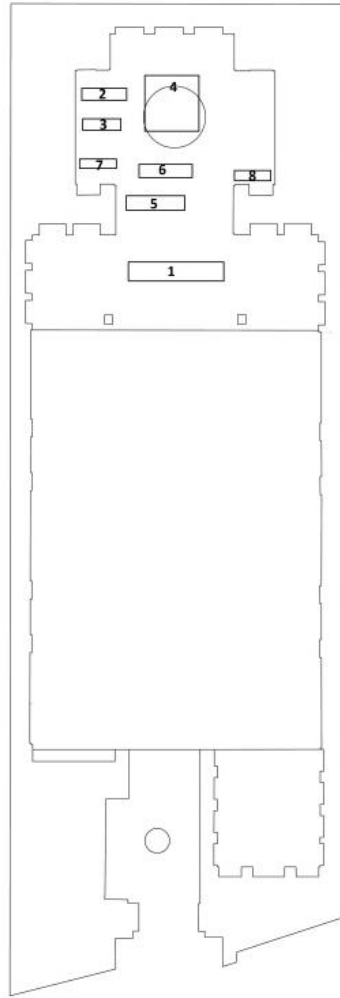
natüralist stilde yapılmış vazı ve çiçek deseni yer almaktadır (Fotoğraf 2). Kapıdan kare biçiminde eyvana girilmektedir. Mekânın sağ tarafında bir oda bulunmaktadır. Avlunun duvarları yuvarlak kemerli sathi nişlerle hareketlendirilmiştir. Avluda herhangi bir ağaç veya çiçeğe yer verilmemiştir (Fotoğraf 3). Yapının eski resimlerine baktığımızda burada ağaçların olduğunu görebiliyoruz. Maalesef son onarımda bunların hepsi ortadan kaldırılmıştır. Avludan iki basamaklı merdiven vasıtasıyla dikdörtgen biçimde olan sundurma kısmına ulaşıyor. Bu bölümün duvarlarının alt kısmı eşkenar dörtgen biçiminde türkuaz çiniler ile kaplanmıştır. Bunların üstünde iki sıra halinde üsttekiler sathi, alttakiler derin yuvarlak kemerli nişlere yer verilmiştir. Sundurma kısmının tabanı kare biçimli türkuaz fayanslar ile kaplanmıştır. Sundurma kısmı son zamanlarda İsfahan Belediyesi tarafından eski şekline uygun olarak onarılmıştır. Derin sivri kemerli bir açıklık mezarların bulunduğu eyvana geçişi sağlamaktadır. Eyvan üç yönden sivri kemerlerle derinleştirilmiştir. Duvarların alt kısmı belli bir yüksekliğe kadar türkuaz çinilerle kaplanmıştır. Eyvanın tabanı çini kaplamalıdır (Fotoğraf 4,5). Bu mekânda toplam 8 mezar yer almaktadır. Bu mezarların 4 tanesi Büyük Selçuklu sultanı, veziri, eşi ve oğullarına aittir. Diğer mezarlar IX. Ve X. Yüzyıldan günümüz gelmektedir (Fotoğraf 6).

Çizim 1. Güney Cephe

Çizim 2. Kuzey Cephe

Çizim 3. Nizam'ül-Mülk'ün Türbesi, Kroki

Çizimlerin Kaynağı: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi

Fotoğraf 2. Yapının Girişinin Üst Bölümünde Alçı Süsleme

Fotoğraf 3. Yapının Giriş ve Avlu Bölümü

Fotoğraf 4. Mezarların Bulunduğu Eyvan Onarım Sırasında

Kaynak: <https://new.isfahan.ir/Index.aspx?page=form&lang=1&PageID=14412&tempnme=sazmanNosazivabehsazi&sub=14&method-Name=ShowModuleContent>

Fotoğraf 5. Mezarların Bulunduğu Eyvan, Dış Görünüm

Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi

Fotoğraf 6. Mezarların Bulunduğu Eyvan, İç Görünüm

Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi

2.1. Bir Numaralı Mezar

Eyvandan önünde sundurma kısmında mermer taşlı bir mezar yer almaktadır. Bu mezarın Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'e ait olduğu

düşünülmektedir. Sanduka, 2 m'yi aşkın uzunluk ve 0.45 m genişlikten ibaret bir mermer taşıyla kapanmaktadır (Fotoğraf 7). Sandukanın yüksekliği 0.38 m'dir. Sandukanın üzerinde üst kısımda içinde kitabe yazılan dikdörtgen bir pano yer almaktadır. Panonun altında yukarı bölümü dilimli kemer oluşturulmuş sathi bir niş açılmıştır. Kemer köselikleri bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Çerçevenin içinde bir vazo ve içi çiçekler ve yapraklarla dolu servi motifi yer almaktadır. Vazonun içinde ve alt kısmında stilize edilmiş çiçek desenleri bulunmaktadır. Mermer taşının üst bölümünde sülüs hat ile Zümer suresinin 53. ayeti yazılmaktadır (Honarfar, 1350 hş: 237):

و قال الله تعالى قل يا عبادى الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعا انه هو الغفور الرحيم (الزمر: ٥٣).

De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir (Diyanet Vakfı Meali).

Fotoğraf 7. Nizamü'l-Mülk'ün Mezar Taşı

Bu satırların arasında ise *لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله* ibaresi yazılmaktadır. Mezar taşını dolaşan çerçeve kısmında Ayetü'l-Kürsi ve alttaki ayetler yazılıdır (Honarfar, 1350 hş: 237):

و قوله تعالى شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ ۗ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. وَأَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ. ٦.

Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah nezdinde hak din İslâm'dır. (Al-i İmran Suresi: 18.ve 19. ayetler)

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَن تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَاءُ ۗ بِيَدِكَ الْخَيْرُ ۗ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. ٧.

(Resûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kadirsin (Al-i İmran Suresi: 26. ayet)

و قوله فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۗ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. ٨.

Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir (Bakara Suresi: 137. Ayet).

Sandukanın ön cephesinde kabarık sülüs hat ile yazılan kitabenin metni şu şekildedir (Honarfar, 1350 hş: 237) (Fotoğraf 8):

واصل گشت بجوار مرحمت و غفران و فایز شد بغرفات جنان و روضه رضوان
حضرت مغفرت مآب قیام بصفه رحمت دیان ... المفاخر والافتخار الاکابر و اعظام
الوزراء ... خواجه ... الملك.

Allah'ın rahmetine ve affına kavuştu ve cennet bahçesine sahip oldu affı hak-keden varlık yüce Allah'ın merhamet vasfının simgesi olan ... büyüklerin iftihar ve yücesi olan vezirlerin en yücesi ... Hâce ... el-mülk.

⁶ 18-Şehidallâhu ennehû lâ ilâhe illâ huve, vel melâiketu ve ulûl ilmi kâimen bil kıst(kıstı), lâ ilâhe illâ huvel azîzul hakîm(hakîmu). 19- İnned dîne indâllâhil islâm(islâmu),

⁷ 26- Kulillahümme malike'l-mülki tü'ti'l-mülke men teşa'ü ve tenziü'l-mülke mim men teşa'ü ve tü'zzü men teşa'ü ve tüzillü men teşa'ü biye-dike'l-hayrü inneke ala külli şey'in kadir.

⁸ 137- feseyekfikehumu(A)llâh(u)(c) vehuve-ssemî'u-l'alîm(u)

Fotoğraf 8. Nizamü'l-Mülk'ün Sandukasından Detay

2.2. İki Numaralı Mezar

Krokide 2 numarayla belirlediğimiz mezar Sultan Melikşah'a ait olmaktadır. Mezar Sandukasının uzunluğu 1.98, genişliği 0.43, yüksekliği ise 0.35 m ebadında olup mermer taş ile kaplanmıştır. Bu mezar Sultan Melikşah'ın mezarı olarak bilinmektedir (Fotoğraf 9,10). Sandukanın üst bölümünde kabarik sülüs hat ile İhlâs suresi yazılıdır. Mezar taşını çerçeveleyen bordür de ise bismillah'tan sonra Ayetü'l-Kürsi ve ondan sonra Nizamü'l-Mülk'ün mezarındaki yazılan ayetler (Al-i İmran Suresi 18. Ve 19. ve 26. ayetleri) bulunmaktadır⁹ (Honarfar, 1350 hş: 238). Bunların dışında Sanduka üzerinde başka bir yazı bulunmamaktadır. Ayrıca sandukanın üzerinde herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir ve sade bırakılmıştır.

⁹ و قاله تعالى شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. وَأَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ. قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكِ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ ۗ سُبْحَانَكَ الْحَيُّ ۗ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. صدق الله العظيم.

Fotoğraf 9. Sultan Melikşah'ın Sandukası

<https://www.google.com/maps/>

Fotoğraf 10. Melikşah ve Terken Hatunun Mezarları

<https://fa.tripyar.com/iran/>

2.3. Üç Numaralı Mezar

Melikşah'ın mezarının yanında bulunan (3 numaralı mezar) ve üzeri bitkisel motifler ve ayetler ile süslenmiş mermer taşlı mezar, Melikşah'ın eşi Terken Hatun'a aittir (Honarfar, 1350 hş: 240). Taşın üzerindeki süslemeler zamanla yok olmuş ve kalıntılara bakınca taşın her tarafı bitkisel motifler ile süslendiği anlaşılmaktadır (Fotoğraf 11,12).

Fotoğraf 11. Terken Hatun'un Mezarı

Fotoğraf 12. Terken Hatunun Mezarında Detay

2.4. Dört Numaralı Mezar

Eyvannın ortasında türkuaz çiniler ile kaplı büyük bir sanduka yer almaktadır (4 numaralı mezar) (Fotoğraf 13). Sandukanın yan kenarları bitkisel süslemeli şeritler ile çerçevenmiştir. Üst kısmında ise dikdörtgen biçiminde çini kaplamalı levhalar burada iki mezarın bulunduğu işaret etmektedir. Bu mezarlar Sultan Melikşah'ın oğulları Berkayaruk ve Muhammed'e aittir (Honarfar, 1350 hş: 240).¹⁰

¹⁰ Honarfar bu mekani ziyaret ettiğinde yapının anahtarı yaşlı bir adamın elinde olmuştuydu. Yaşlı adam bu sandukanın Sultan Melikşah'ın oğulları Berkayaruk ve

Fotoğraf 13. Berkyaruk ve Muhammed bin Melikşah'ın Mezarı

2.5. Beş Numaralı Mezar

Eyvanın içinde tabana gömülü bir mezar taşı yer almaktadır (5 numaralı mezar) Sanduka üzerinde 1301 Hicri Şemsi ve 1340 H. (1922 M.) tarihleri ve Hac Mirza Takihan-i Kuzkonani ismi yazılmaktadır. Kitabe metni şöyledir:

وفات/ مرحوم مغفور خلد أشیان/ حاجی میرزا تقیخان کوزکنانی/ ولد مرحوم مغفور
میرزا رضی خان/ فی ۱۷ ربیع الاول سنه ۱۳۴۱ هجری/ مطابق ۱۳ مهرماه ۱۳۰۱ شمسی.

*Vefat/ merhum-i mağfur-i cennet mekân/ Hacı Mirza Takihan-i Kuzkonani/
merhum-i mağfur Mirza Rezi Han oğlu/ Rebi'ul-Avvel ayının 17. Gününde
H.1341 yılında/ eşittir Mihr ayının 13. Günü 1301 hicri şemsi*

Sandukanın üst kısmında yedi dilimli kemer biçiminde küçük bir mezar taşı yer almaktadır. Taşın alt kısmı ise oyma tekniği ile yapılmış vazo içinde çiçek deseni bulunmaktadır (Fotoğraf 14).

Muhammed'in mezarı olduğunu söylemekteymiş (Honarfar, 1350 hş, 240).

Fotoğraf 14. Mirza Taki Kuzkonani'nin Mezarı

2.6. Altı Numaralı mezar

Altı numaralı mezar 1.45x0.25 m ebadında kırmızı mermer taşla kaplanmaktadır (Fotoğraf 15). Sanduka sağ ve sol yanlarında yer alan uzun şeritlerde sülüs hat ile Ayetü'l-Kürsi yazılmaktadır. Ayetin sonuna صدق الله كلامه خير الكلام كلامه الله ibaresi yazılıdır. Ayrıca sandukanın alt ve üst kısmında dikdörtgen panoların içindeki kitabenin metni şu şekildedir (Honarfar, 1350 hş: 244):

هذا قبر مرحوم الشهيد افتخار الزمان سلا لة الوزراء فى الاوان الواصل الى رحمة الله الملك الولى خواجه جمال الملة والدين مير على صاحب الاعظم المرحوم خواجه ... و توفى فى اليوم الثلثا ثالث شوال سنة تسع و خمسين و ثمانمائه الهجرية النبوية صلعم.

Burası merhum şehit zamanının iftiharî olan vezirlerin önde geleni Allah'ın rahmetine kavuşmuş ulu önder milletin ve dinin güzelliği olan Mir Ali dostların en yücesi merhum Hacı ... vefat etti Şevval ayının üçüncü gününde 859 hicri nebevi yılında selam ona selam olsun.

Sandukanın üzerinde Mir Ali Şehit ve H. 859 (1455 M.) tarihi yazılmaktadır. Ayrıca kenar şeritte sandukanın üst kısmında kare panelin içinde makili hat ile لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله ibaresi yazılıdır. Sandukanın ortasında dilimli kemerli sathi niş içinde vazunun içinden çıkan servi motifi yer almaktadır. Selvi ve vazunun içi bitkisel motiflerle dolgunlaştırılmıştır.

Fotoğraf 15. Mir Ali Şehit'in Mezarı

2.7. Yedi Numaralı Mezar

Yedi numaralı mezar Muhammed Mümin isimli bir şahsa ait olmaktadır (Fotoğraf 16). Sanduka 1x0.23 m ebadındadır. Sandukayı çerçeveleyen bordürde 14 Masum¹¹ isimleri yazılıdır. Bordürlerin kuşattığı kısım bitkisel motifler ile süslenmiştir. Sandukanın yan cephelerinin alt kısmında Muhammed Mümin hakkında Farsça dilinde üç beyit şiir¹² ve H. 923 (1517 M.) tarihi yazılıdır (Honarfâr, 1350 hş: 243).

Fotoğraf 16. Muhammed Mümin'in Mezarı

2.8. Sekiz Numaralı Mezar

Eyvanın sağ alt köşesinde 0.8x0.22 ebadında olan bir başka mezarın (8 numaralı mezar) ön cephesinde Merhamet Penah Cemaleddin ibni Muhammed ibni Ali Hazret Şehriyar Hâce Safiyüddin Muhammed ismi ve H. 953 (1546 M.) tarihi yazılmaktadır. Sandukanın ortası rumi ve palmet

¹¹ Şii İslam'a göre doğal olarak günahattan beri olan on dört kişiyi niteler. Bunlar, İslam Peygamberi Muhammed, kızı Fatıma ve On İki İmâmlar'dır.

¹² فریاد رفتن محمد مومن کز نخل حیات خویش طرف نیست جستم ز معمانی دوران تاریخ ترکیب وی از جزو بمصرع پیوست
کز باغ اثر ندید و بیرون شد طوطی وز سنگ اجل دو بال و منقار شکست (Honarfâr 1350 hş: 243).

motifleriyle süslenmiştir. Mezar taşını üst kısmını çerçeveleyen şeritte farsça şiir yazılmaktadır (Fotoğraf 17).

Fotoğraf 17. Hacı safiyüddin Muhammed'in Mezarı

SONUÇ

İran'ın İsfahan kentinde yer alan ve Darü'l-Bettih veya Nizamü'l-Mülk Türbesi olarak adlandırılan yapıda toplam 8 adet mezar yer almaktadır. Bu mezarların 4 tanesinde metfun şahsın ismi ve ölüm tarihi yazılmaktadır. Mezar taşlarından birinin üzerine sadece eazimü'l-vüzera (vezirlerin en büyüğü), hacı ve el-mülk kelimeleri okunmaktadır. Bu mezar Büyük Selçuklu veziri Hacı Nizamü'l-Mülk'e atfedilmektedir. Diğer mezar taşları üzerinde isim veya tarih bulunmamaktadır. Nizamü'l-Mülk ve Sultan Melikşah'ın ölümü 1092. M yılında ve yaklaşık bir ay içinde gerçekleşmiştir. Bu tarihe yakın yazılmış olup ve Selçuklu sultanı ve vezirinin ölümü hakkında bilgiler içeren kitapları incelediğimiz zaman her iki şahsın cenazesi İsfahan'da Kerran Mahallesi'nde bir medresede defnedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kaynaklara göre burada Nizamü'l-Mülk ve Sultan Melikşah'ın ailesinin de mezarlarının bulunduğu mekândır. Yapılan kütüphane ve saha araştırmalarına göre günümüzdeki küçük yapının yerinde Safeviler zamanına kadar bir büyük medresenin varlığı tespit edilmiştir. Zamanla medrese yapısı tahrip olup ve sadece mezar taşlarının bulunduğu bölüm yeniden yapılmıştır. Ayrıca bu mekânda birkaç sene önceye kadar başka mezar taşlarının da bulunduğu, ancak yapının korunmadığı için bazı taşların çalındığı veya tahrip olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIL, B. (2013). *Klasik Türk Edebiyatında Alegori*. İstanbul: Küre Yayınları.

ALKAN, E. (2005). *Şiir Sanatı*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

ALTUĞ, T. (2012). *Son Bakışta Aşk*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

EAGLETON, T. (2010). *Estetiğin İdeolojisi*. (çev. Hakkı Hünler ve diğerleri). İstanbul: Doruk Yayıncılık.

FREUD, S. (2011). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. (çev. Haluk Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.

FRYE, N. (2015). *Eleştirinin Anatomisi*. (çev. Hande Koçak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GEÇTAN, E. (2012). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları.

HEGEL, G.W. (1994). *Estetik I*. (çev. Taylan Altuğ, Hakkı Hünler). İstanbul: Payel Yayınevi.

HEIDDEGER, M. (2011). *Sanat Eserinin Kökeni*. (çev. Fatih Tepebaşı). Ankara: De Ki Basım ve Yayımları.

JAMESON, F. (2008). *Modernizm İdeolojisi*. (çev. Kemal Atakay, Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.

JUNG, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji*. (çev. Ender Gürol). İstanbul: Payel Yayınevi.

KERMAN, Z. (2001). *Tanpınar'ın Mektupları*. İstanbul: Dergah Yayınları.

KERMAN, Z. (2005). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

KULA, O. B. (2010). *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı I*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

KULA, O. B. (2011). *Hegel Estetiği ve Edebiyat Kuramı II*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

LUKACS, G. (1985). *Estetik I*. (çev. Ahmet Cemal). İstanbul: Sel Yayıncılık.

ŞAHİN, İ. (2012). *Haz ve Günah: Bir Tanpınar Yorumu*. İstanbul: Kapı Yayınları.

ŞAHİN, İ. (2015). Sanatın ve Sanatkârın Alegorisi Olarak “Abdullah Efendi’nin Rüyaları”. *Türk Dili Dergisi*: Cilt CIX S. 767 – 768, Kasım – Aralık, s. 287 – 304.

TANPINAR, A.H. (2017). *Hikâyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

WHITMAN, J. (1987). *Allegory: The Dynamics of an Ancient and Medieval Technique*. Boston: Harvard University Press.

YILMAZ- ÇEBİN, B. (2017). *Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Romanlarında Simge*. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.